

O PRAZNIKIH NEKOČ IN DANES

Intervju z Ingo Brezigar

Barbara Brezigar
Luka Lisjak Gabrijelčič

Mag. Inga Brezigar je kustodinja in etnologinja v Goriškem muzeju ter avtorica mnogih monografij, ki se pretežno ukvarjajo z navadami in izročilom na območju Goriške. Z njo smo se pogovarjali o običajih praznovanja in obdarovanja v božičnem času ...

December je mesec obdarovanj. Začne se z Miklavžem in se nadaljuje prek božiča do novega leta. V sosednji Italiji poznajo še Befano, ki nosi darila šestega januarja, ob svetih treh kraljih. Nekako se zdi, da je takšna inflacija praznikov, v katerih se od ljudi pričakuje, da bodo obdarovali svoje bližnje, posledica sodobnega potrošništva. Nekoč je bilo takšnega obdarovanja verjetno manj. Ali se motim?

December je tudi adventni čas, to je čas pričakovanja Jezusovega rojstva, to je tudi čas, ko se narava umiri, počiva in pričakuje novo življenje. Noči se daljšajo, tema prevladuje in s temo drugi svet, svet verovanja, domišljije, svet prednikov in duhov, svet pred Jezusovim rojstvom, ki nas po-

vezuje z začetki kulture. To je svet, ki se v sodobni dobi izgublja v podzavest – in se pokaže v nezavedni obliki kolektivnega spomina na čas, ko se je z obdarovanjem čaralo novo življenje in plodnost ljudi, živali in zemlje. To je en vidik obdarovanja. Marcel Mauss je v svojem temeljnem delu Esej o daru s preučevanjem obdarovanja v t. i. predmodernih družbah ob obali Pacifika, kjer je institucija »potlača« - obrednega obdarovanja med klani in plemeni, poglavitni element ekonomskih, socialnih in duhovnih odnosov družbenega življenja, pravila obdarovanja vključil v temeljna pravila družbene interakcije in nepisanih zakonov družbe, ki ob kršenju vodijo v konflikte in še vedno veljajo v sodobni družbi: dar, darila se

podarjajo, sprejemajo in povrnejo ter tako omogočajo osnovno ekonomsko blagovno menjavo. To je drugi vidik obdarovanja. V tradicionalni kulturi zahodnega sveta pa je prisoten še tretji vidik obdarovanja, ki vključuje emocionalni svet in empatijo – obdarovanje je bilo še v 19. in pogosto tudi še v prvi polovici 20. stoletja socialni korektiv in obveza. Dajati darila v zameno za simbolični dar – voščila dobre letine – je marsikateremu otroku in družini kmečkega podeželja pomagala preživeti zimo. Zato je bilo mogoče obdarovanj še več kot danes – le da so bila drugačna, prilagojena tedanji družbi. Če pregledamo Kuretovo Praznično leto Slovencev z vidika obdarovanj, vidimo, da so na vzhodu Slovenije v decembru začeli z voščili in obdarovanji že za sv. Barbaro 4. decembra: dečki »polažarji«, ki so hodili voščit Barbarino po hišah z obrednimi pesmimi, so v dar so dobili jabolka, orehe, suho sadje – ter nadaljevali s sv. Miklavžem, ki je pridne otroke obdaril prav tako z lešniki, orehi, jabolki, ponekod z rožiči, kakšnimi piškoti in sladkarijami, »lumpe« pa s šibo; nato so, prav tako na vzhodu Slovenije, za sv. Lucijo 13. decembra voščevala dekleta »lucije« in bila obdarovana, okrog Božiča pa se je začelo koledovanje: otroci, dekleta in fantje so s koledniškimi pesmicami in včasih z Jezuškom v zibelki hodili od hiše do hiše in bili spet obdarovani s tradicionalnimi lešniki in orehi. Podobno je bilo ob novem letu, čeprav se je v slovenski tradicionalni ljudski kulturi na krščanski podlagi novo leto obrnilo s cerkvenim bogoslužjem po božiču in dnevu nedožnih otročičev 28. decembra, ko je bilo v navadi tepežkanje ali čaranje pomladi in novega življenja s šibo in tepežem – in v zameno so fantje in otroci »tepežkarji« spet dobili suha jabolka, hruške, orehe in lešnike. Italijansko Befano pozna tudi slovensko in evropsko bajeslovje – kot Pehetro babo, Sredozimko, ki v podobi stare, ali, glede na lokalne navade, mlade bele žene, hodi po hišah in nevidna strese darove v izbo – in spet so to suho sadje, lešniki in orehi. Sredozimka ponekod nima točno določenega datuma v cerkvenem letu in hodi v dneh od božiča do svetih treh kraljev, v času skrivnostnih 12 »volčjih noči«, zato se zdi, da še posebej sega v predkrščanske čase. V krščanskem bogoslužju pa ji je določen dan pred sv. tremi kralji, ki ga na Koroškem imenujejo »Pernahti«. V italijanskem kulturnem krogu je Sredozimka

poimenovana Befana. Še posebej so jo izpostavili v času fašizma, ter z njo skušali nadomestiti like iz slovenske ljudske kulture.

Zaključimo torej lahko, da je današnja »inflacija praznikov« pravzaprav nadaljevanje nekdanje tradicije v drugi obliki – prilagojeni sodobni kulturi. Potrošništvo pa je »v glavi« kot pravimo. Dejstvo je, da nam je danes v zahodni kulturi omogočena blaginja, ki je bila nekoč privilegij ozkega sloja premožnih, medtem ko je večina živela v revščini – in v svetu lahko zahodno družbo štejejo za tovrsten ozki krog privilegiranih proti množici revnih. Vendar se darila gibljejo podobno v okolju obilja kot v revnejših okoljih – darila se daje iz srca in po družbeni obvezi, sprejme s hvaležnostjo, in vrne – iz srca in po družbeni obvezi. V obdaritvenem obredju zahodnega sveta je vključena empatija – in mogoče je prav to razloček, ki ga ločuje od potrošništva.

V Sloveniji pogosto slišimo govoriti o »treh dobrih možeh«, Miklavžu, Božičku in Dedku Mrazu. Od kod izvirajo in zakaj so se uveljavili? So morda obstajale tudi tradicionalne oblike obdarovanj otrok, ki so izginile?

Poimenovanje »trije dobri možje« se je uveljavilo v sodobnem času, kot rezultat sprejemanja različnih praznikov in priložnosti »za zaslužek«, kar je vodilo sodobne ekonomije, temelječe na storitvenih dejavnostih – v tem primeru trgovine in gostinstva ter turizma, kjer prazniki pomenijo temeljno postavko, okrog katere se oblikuje ponudba. Do uveljavitve vseh treh »dobrih mož« v sodobno ljudsko kulturo je prišlo postopoma v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, po osamosvojitvi Slovenije in spremembah v političnem, ekonomskem in družbenem režimu. Slovenska ljudska kultura je podobne spremembe doživela po drugi svetovni vojni, ko je kapitalistični režim politike in ekonomije zamenjal komunistični oz. socialistični režim. Spremembe na gospodarskem in družbenem področju po priključitvi k Jugoslaviji so dopolnjevale spremembe na duhovnem področju. Pod zavezniško upravo se je še praznovalo miklavževo in prihod sv. Miklavža, krščanskega škofa iz Mire v Mali Aziji v 4. stol. n.št., ki so ga v 11. stol. prenesli v Bari v Italiji, njegovo čaščenje pa se je od tega časa dalje razširilo po vsem Zahodnem in Vzhodnem krščanskem cerkvenem okolju. Po legendi naj bi sv. Niko-

»V tradicionalni kulturi zahodnega sveta pa je prisoten še tretji vidik obdarovanja, ki vključuje emocionalni svet in empatijo – obdarovanje je bilo še v 19. in pogosto tudi še v prvi polovici 20. stoletja socialni korektiv in obveza. Dajati darila v zameno za simbolni dar - voščila dobre letine - je marsikateremu otroku in družini kmečkega podeželja pomagala preživeti zimo. Zato je bilo mogoče obdarovanj še več kot danes – le da so bila drugačna, prilagojena tedanji družbi.«

laj – Miklavž rešil tri siromašne kmetove hčere sramote, ko jim je skozi okno potisnil tri kepe zlata in jim tako priskrbel doto za poroko. Rešil naj bi tudi študente, ki jih je umoril neki krčmar in jih obudil k življenju. Cerkev je Miklavževo združila s predkrščanskimi šegami prihoda duhov iz onostranstva na ta svet in mu priključila še parkeljne, ljudska domišljija pa je poskrbela za druge pridanke obredju miklavževanja. V času po drugi svetovni vojni je bilo miklavževanje živo po vaseh kot javno praznovanje, tako kot božič oz. božični prazniki, nato pa je oboje izginilo iz javnega življenja. Do spremembe je prišlo takoj po priključitvi leta 1947. To leto sicer imajo otroci še božične počitnice, leto kasneje pa božične praznike nadomestita novoletna jelka in Dedek Mraz. Vzrok za nadomestilo so oblastniki na Goriškem uradno utemeljili z obrazložitvijo v lokalnem glasilu: "Tak otroški praznik, ki izraža skrb in ljubezen družbe do otrok je razumljivo v nasprotju z individualističnim praznovanjem verskih praznikov (božič, miklavž), ki naj jih novoletna jelka nadomesti. Z uveljavitvijo novoletne jelke se krepí v naših otrocih čut skupnosti in ljubezen do ljudske oblasti, ki vlaga toliko truda in tolikšno skrb za čimboljšo vzgojo in znanje naše mladine." Javno izražanje vere ni bilo zaželeno in vrsto let smo nato pričenjali praznovati in okraševati ulice mesta po 25. decembru, okoli novega leta je iz Rusije prišel Dedek Mraz, oblikovan po vzoru sovjetskega Deda Moroza, vendar v gorenjski narodni noši in z značilno kučmo – polhovko na glavi in otroke obdaril pod novoletno smreko ali jelko. Komunistična ideologija je stare praznike označila kot nepravilne in zastarele in je za otroke pripravila svoje praznike s svojimi simboli, ki naj bi bolj pravično in enakopravno, s kolektivnim praznovanjem, pripravili prijazne praznike vsem otrokom. Novo leto je v javnem življenju nadomeščalo božič, tako miklavž, kot božič pa sta v privatni sferi živela naprej in se po prvih letih trdega režima neuradno priključili

tako imenovanim "komunističnim" praznikom ljudske kulture, ali v tistem času mogoče pravilneje "delavske" kulture. Sožitje obeh kultur, tradicionalne s kmečkimi in religioznimi podtoni in moderne, z delavskimi in komunističnimi podtoni, je v sedemdesetih in osemdesetih letih razmeroma mirno živelo skupaj, ne glede na tedanji politični režim v Jugoslaviji, ob koncu osemdesetih let pa smo pričali ponovnemu spreminjanju ljudske kulture v neko novo identiteto, ki se oblikuje danes. Do spremembe je na nivoju vsakdanje ljudske kulture prišlo po prvi javni božični voščilnici tedanjega predsednika SZDL (Socialistične zveze delovnega ljudstva) Jožeta Smoleta leta 1988. V javnost so se povrnili tradicionalni krščanski miklavž, in božič, prazniki, ki se raztegnejo na skorajda ves december - in po začetnih zadregah se danes v decembru enakopravno pojavljajo krščanski škof sv. Nikolaj - Miklavž, komunistični dedek Mraz in kapitalistični, rdeče oblečeni Santa Claus ali po naše Božiček, kot ga je leta 1931 risar Haddon Sundblom, po vzoru nizozemskih in skandinavskih mitoloških izročil narisal za reklamno akcijo ameriške Coca-Cole. Pri tem se občasno vznemirijo odrasli, bodisi zaradi političnih razlogov ali pa se jim zazdi to le prehuda komercializacija tradicionalnih šeg, medtem ko so otroci neobremenjeno navdušeni. Na srečo pa vsaj Jezušček ne nosi več darov. Na nivoju spreminjanja in oblikovanja družbe pa je prav v pojavljanju simbolov različnih ver in kultur prisotna pomirjujoča toleranca, ki sprejema pozitivne like in s tem pozitivne vrednote različnih ver in kultur.

Za razliko od miklavža, ki je namenjen izključno otrokom, se ob božiču ali novem letu med seboj obdarujejo tudi odrasli. Je bilo vedno tako?

V tradicionalni ljudski kulturi je bilo obdarovanje odraslih posebej določeno z obdarovanji ob poroki, rojstvu, ob življenjskih in delovnih obi-

čajih. Tudi to je obredno obdarovanje, vendar je bil nekoč svet odraslih bistveno ostreje ločen od sveta otrok. Skladno s tem so bili drugačni tudi darovi – pri rojstvu so sosede in sorodniki porodnici prinesli kokoš, vino, kaj krepkega, da si opomore od poroda, ob poroki sta mladoporočenca dobila doto in balo, kar je pravzaprav nekaj vmesnega med darom in plačilom za delo pri gospodinjstvu in na družinski kmetiji, mladoporočenca pa sta posebej obdarovala še drug drugega, družinske člane in svate, obdarovali so se ob kolinah, žetvi, mlačvi, pa tudi ob smrti so sosede in sorodniki ob »vahtanju« mrliča prinesli še kaj za »pod zob«. Kot posebne vrste socialnih korektiv pa so nastopala tudi obdarovanja ob koledovanjih in seveda ob Pustu, ko so z godbo hodili po hišah tudi odrasli vasovalci – navadno fantje, redkeje tudi možje. Posebej pa je potrebno omeniti obdarovanje beračev – za greh je veljalo, če si berača odgnal od hiše.

Vendar lahko sedanje obdarovanje odraslih primerjamo z nekdanjim obdarovanjem v višjih – premožnejših, predvsem meščanskih slojih, ko obdarovanje ni več obredno, niti ne simbolno ali empatično – pač pa je pogosto reprezentančno: z darovi se izkazuje družbena in ekonomska moč, veljava in ugled.

Mnogo tradicij pri praznovanju božiča (npr. božična jelka) je novejšega izvora. Kako se je včasih praznovalo božič oziroma kje so razlike med današnjimi in nekdanjimi navadami?

Mogoče je najbolj povedna osebna izkušnja praznovanja božiča »pod socializmom«. Božič je bil delovni dan, naslednji dan tudi, v javnosti ni bilo prazničnega – pa vendar je bilo občutenje polnočnice in neprespana noč lažja in bolj pristna kot sodoben obič ob lučkah in bogato obloženih trgovinah.

Ali obstajajo kakšne slovenske posebnosti v praznovanju božiča in novega leta?

Zelo težko je govoriti o slovenskih posebnostih v praznovanju božiča in novega leta kot posebnih javnih praznikih. Elementi ljudske kulture so se nekoč in se še vedno prelivajo in zlivajo v ljudsko kulturo evropskega in širše zahodnega kulturnega sveta, ki ga zaznamuje krščanska tradicija. Vendar ima slovenski božič poseben pridih – procesije k polnočnicam, slovenske jaslice,

ljudske pesmi in pripovedke, legende, vrsto elementov, ki zaznamujejo kulturo, ki nas je oblikovala v narod. Posebej pa ima še vsaka pokrajina svoje običaje in seveda, podobno kot ima »vsaka vas svoj jezik« ima tudi vsak vas svoje običaje. V sodobnem postmodernem svetu globalizacijske kulture postajajo elementi lokalne kulture še bolj pomembni – in v tem smislu se ob slovenskih običajih vse bolj razkrivajo predvsem lokalni običaji in posebnosti.

Kaj pa na Goriškem oziroma na Primorskem? Kakšne so bile tradicije v tem delu Slovenije?

Goriško sodi v mediteransko kulturno območje, ki mu seveda pripada vsa Primorska. Tradicionalne šege in običaji ljudske kulture Slovencev tega kulturnega območja se v večji meri navezujejo na italijansko in furlansko jezikovno območje in kulturo in se po teh posebnostih ločijo od osrednjeslovenskega območja, navezanega na alpski kulturni krog in vzhodnoslovenskega območja pod vplivom panonskega kulturnega kroga. Na primer: na Goriškem posebnega koledovanja na dan sv. Barbare in sv. Lucije niso poznali – pač pa se je na sv. Barbaro ali na sv. Lucijo nabralo češnjeve vejice, ki so na toplem v hiši vzcvetele. Pogosto se na ta dan poseje žito v t. i. Adonisov vrtiček, in lepo vzkaljeno žito nato igra travico v z mahom obloženih božičnih jaslcah. Miklavž je bil znan tudi na Primorskem in Goriškem, čeprav s skromnejšim spremstvom, navadno ga je ob hudičku spremljal tudi angelček. Kulinarčna posebnost na Goriškem so npr. tudi sladke krvavice ob kolinah v tem času, klobase iz krvi, ješprenja ali riža, začinjene s sladkorjem in pinjolami ter seveda goriška gubanca ali presnec – obredni sladki kruh, prav tako kruh »božič« iz vseh vrst žita, ali »poprtnjak«, ki ga ponekod v Soški dolini dajo na mizo na sveti večer, polenovka »štokviš« na postni dan z belo polento, pa vipavska jota za božični dan. Posebna šega, znana v Brdih, je bilo žganje »čoka« ali »čuje« na ognjišču. Na Goriškem je še ponekod znana šega »Marijo nosijo...«, ko ob posebnem ritualnem obhodu nosijo kip Marije – Matere Božje od hiše do hiše in pri vsaki družini Marija prenoči. božični in novoletni koledniki so bili znani tudi na Goriškem – Primorska in Goriška se tudi po splošnih božično-novoletnih šegah vključujeta v okvir splošne slovenske ljudske kulture.♦